

Steglitsens guldålder i konsten

Duvan är den vanligast förekommande fågeln i den västerländska, kristna konsten. Men hack i häl kommer – lite otippat – steglitsen. Hur kunde den lilla finken bli så populär?

Vår Fågelvärlds läsare fick 2021 (nr 4) stifta bekantskap med målningen *The Goldfinch*, en målning från 1654 av Carel Fabritius. Museet Mauritshuis, som äger verket, påstår att det är världens mest kända fågelmålning. Förmodligen har de rätt! Det unika med Fabritius avbildning är att hans steglits, kedjad vid sin foderbehållare, är bildens enda motiv. Målningen har heller ingen uttalat kristen symbolik. Men till skillnad från Fabritius fink, så avbildades alltså de allra flesta steglitsen i den kristna konsten.

LÄT OSS ÄNDÅ börja med duvan. Du har säkert sett bilder med kristna motiv där det förekommer en sådan. Exempelvis så kallade bebådelsebilder. Alltså motiv som visar när ängeln Gabriel berättar för Maria att hon ska föda guds son. Då är oftast en duva närvarande. I själva verket symboliserar duvan den heliga andes närvaro i sådana bilder. Ett annat extra heligt tillfälle som duvan kan bevista är Jesu dop. Ytterligare en duva finns i första Mosebok, i berättelsen om Noa och arken – den duvan avbildas oftast med en olivkvist i näbben. Duvornas symbolik är enkel och inte så mycket att diskutera. Betydligt mer

Madonna del cardellino, cirka 1505–1506, av Rafael. Här syns barnet Johannes (sedermera Döparen) hålla en steglits som lille Jesus sträcker sig mot.

komplex är frågan om varför steglitsen trendade i den kristna konsten från senmedeltid till barock.

Ornitologen Herbert Friedmann (1900–1987) gav sig sjutton på att han skulle besvara frågan. Han arbetade vid Smithsonian Institution och hade även

ett brinnande intresse för konst. Utifrån sina nitiska undersökningar kunde han slå fast att av alla arter i den kristna konsten (utöver duvan) utgör steglitsen hela 75–80 procent! Det är anmärkningsvärt eftersom bibeln inte omnämner steglitsen någonstans. Friedmann granskade

litterära källor, bibeln, apokryfiska texter och en mängd andra dokument i sin jakt på förklaringar. Och givetvis studerade han ett stort antal målningar. Friedmann menar att steglitsen kan bära flera sorters symbolik och att det sker glidningar dem emellan. Dessutom kan ett motiv som blivit populärt bita sig fast i en genre, allt medan tolkningen förändras eller rentav faller i glömska.

Det är lite oklart när exakt steglitsen som art börjar förekomma i den västerländska konsten. Men Friedmann spårar trenden med småfåglar i kristen konst till medeltida träskulpturer från norra Europa, särskilt Frankrike. I snidade skulpturer föreställande Madonnen och barnet förekommer ibland en småfågel som Jesusbarnet håller. Emellertid är fågeln omöjlig att artbestämma. Det beror dels på att bemålningen gått förlorad. Mer sannolikt är ändå att dessa fåglar har varit en generalisering. Det vill säga, ingen speciell art.

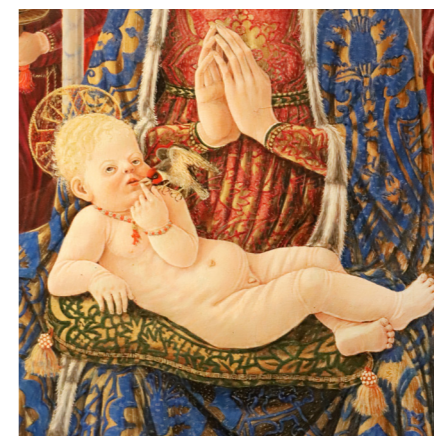
KONCEPTET ATT INFOGA en småfågel i skildringar av Madonnen och barnet spred sig lavinartat söderut i Europa. Och det tog särskilt fäste i området som idag är Italien. Till skillnad från de franska träsnidarna var det bildkonstnärer som anammade småfågeltrenden där. Dessutom valde de en specifik art, nämligen steglitsen. Just Italien var en storproducent av religiös konst vid tiden. På så sätt fick steglitsen ett rejält uppsving som motiv i konsthistorien. Steglitsmotet höll i sig från sent 1300-tal ända fram till 1600-tal.

Värt att notera är att steglitsen enbart förekommer i motiv med Jesusbarnet. Aldrig den vuxne Jesus. Friedmann såg att steglitsen förekom i två typer av motiv. Dels Madonnen och barnet. Här är det oftast tal om en tronande Madonna. Alltså jungfru Maria sittande i en frontal komposition med lille Jesus i knäet. Dels gruppkompositioner med ännu fler figurer inblandade. Till exempel motiv med medlemmar i den heliga familjen, födelse-scenen, de vise männens tillbedjan, helgon och så vidare. Däremot är arten extremt ovanlig i bebådelsebilder, där regerar duvan.

FÖR EN FÅGELKUNNIG nutidsmänniska kan steglitserna i de gamla bilderna te sig

Madonna och barnet (detalj), cirka 1400, av Taddeo di Bartolo.

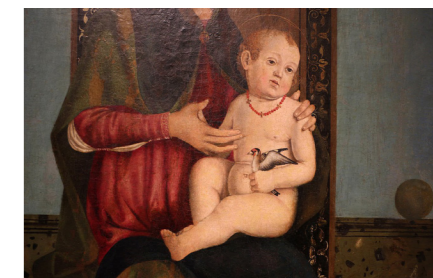
Madonna dell'Orchestra (detalj), 1455, av Giovanni Boccati.

smått komiska. Visa är avlånga, andra bulliga. Och Jesusbarnet grepp om den lilla finken verkar emellanåt brutalt. Men det vi idag menar med realism var inte aktuellt i de tidiga skildringarna. Konstnärerna arbetade istället utifrån sin egen mästarestil och den skola de utbildats i. Det resulterade i olika uttryck. I och med renässansen och utvecklingen av naturvetenskaperna så blev det mer intressant att göra vad vi idag ser som mer naturtroga avbildningar av arterna.

Friedmann finner åtskilliga betydelskopplingar till steglitsen, den kristna tron och folktron. Fåglar kan generellt, särskilt i religiös konst, förknippas med själen. De är lätta, kan lyfta från jorden och flyga upp i himlen. På samma sätt som själen lämnar det jordiska (kroppen) och färdas till en salig sfär bortom denna. Själen som lyfter och flyger ut ur en avlidens kropp kan därmed avbildas som en fågel. Det är sen gammalt.

Madonna och barnet med änglar (beskuren), 1355, av Taddeo Gaddi

Madonna och barnet (beskuren), cirka 1610, av Filippo Mazzola.

Friedmann knyter också fågeln till återuppståndelsen genom en känd apokryfisk berättelse. Apokryferna var kristna berättelser som kyrkan officiellt inte godkände, men som likväl var flitigt lästa och spridda. En sådan berättelse handlar om lille Jesusbarnet. Gossen Jesus leker med en lerfågel och blåser liv i den. På så sätt förvandlar han död materia till levande.

Denna legend knyter alltså Jesusbarnet till just en småfågel. Men det står inte nämnt någonstans att det skulle handla om en steglits. Friedmann påpekar att denna myt ändå kan förklara småfågeltrenden, där steglitsen blev den oavgjort mest populära arten. Friedmann kopplar alltså steglitsen till återuppståndelse efter döden. Därtill har steglitsen en annan och mer folklig förankring. Man såg nämligen steglitsen som ett gott tecken, en turfågel med beskyddande funktion och ett gott omen. Faktum är att steglitsen gjorde sin storartade entré i konsten samtidigt som

Madonnan och barnet, cirka 1480, av Carlo Crivelli.

böjdpösten härjade som värst i Europa. Att tillfriskna efter ett så svårt sjukdomstillstånd var en slags världslig återuppståndelse. Därför finns en koppling mellan steglitsen som turfågel och konvalescens. Han noterar också att Jesusbarnet i flertalet målningar även bär en annan känd skyddssymbol, nämligen den röda korallen som en amulett runt halsen.

SÄKERT HAR DU hört den hjärtskärande myten om hur en liten fågel flyger fram till Jesus när han vandrar med korset på Golgata. Av medlidande plockar fågeln bort en tagg som fastnat från törnekronan i Jesu panna. Med följderna av en blodsdroppe färgar fågelns fjäderdräkt.

Men vilken art var det egentligen frågan om? Många fåglar som har något rött i

Madonnan och barnet, 1760, av Giambattista Tiepolo.

Roligt att veta

Det vetenskapliga namnet för steglits, *Carduelis carduelis*, kommer från latinets ord för tistel, *Carduus*.

(inte fullt så roligt att veta) Steglitsens popularitet som burfågel i den viktorianska eran ledde till en stor nedgång i artens population. Antalet som fångades under ett år var enormt: 1860, till exempel, togs runt 132 000 individer i Worthing, Sussex.

Herbert Friedmanns bok *The Symbolic Goldfinch* (1946) existerar i Sverige enbart i ett exemplar, på Lunds Universitetsbibliotek.

fjäderdräkten är omväxlande förknippade med legenden. Till exempel rödhake, domherre och korsnäbb. Men också steglitsens röda kindfläck är tillräckligt för att göra den kopplingen. Friedmann menar att steglitsen i målningar med Jesusbarnet förebådar den vuxne Jesus lidanden på Golgata.

Precis som tistelns taggar inte skadar steglitsen, så skadar inte den fysiska döden Jesus. Kanske är det därför Maria och barnet framstår som så rofyllda. För en fågelkunnig finns en mer jordnära association mellan steglitsen, törnekronans taggar och tisteln. Steglitsen äter ju gärna fröna. Och tisteln är en känd medicinalväxt. Den användes i folkmedicinen för att rena kroppen. Således finns också en hälsokoppling knuten till steglitsen.

Steglitsen var dessutom mycket vanligt förekommande som husdjur. De var vackra, sjöng fint och blev lätt tama. Dessutom kunde de hållas i snöre och lära sig trick. Således inte bara en burfågel utan också en levande leksak. Källor menar att

Porträtt av Giovanni de' Medici som barn, cirka 1545, av Agnolo Bronzino.

de kunde lära sig öppna utfodringsbehållare, spela döda och lära sig att avlossa leksakskanoner! Särskilt intressant är att de kunde tränas att hissa upp vatten i en miniatyrhink. Tänk dig en liten spann i en kedja. Steglitsen firar ner kärlet och håvar upp vatten ur en större behållare. På holländska heter steglits puttertje och det betyder vattenhämtare eller vattendragare. I några målningar av Abraham Mignon (1640–1679) ser vi steglitsen i färd med att hämta vatten med en liten spann.

VI KAN SE i flera profana barnporträtt att steglitsen var en populär accessoar. Ett exempel är Agnolo Bronzinos (1503–1572) oemotståndliga porträtt av Giovanni de' Medici som barn. Med ett leende som blottar en alldeles färsk tandrad och i sitt grepp en steglits. Värt att notera är att denne gosse även bär en röd korall i en kedja. Inte ens de rika undslapp pest och plågor, så lika bra att hänga en skyddande amulett på ungen. Även konstnären Peter Paul Rubens (1577–1640) pojkar hade en steglits att roa sig med, vilket framgår i konstnärens dubbelporätt. Den äldre sonen Albert är självmedveten och tittar på oss, medan den yngre, Nikolaus, är fullt upptagen med steglitsen han håller i ett snöre. Friedmann menar att det var självklart att även lille Jesus måste ha en

Fruktstilleben med ekorre och steglits (beskuren), cirka 1668, av Abraham Mignon.

så populär leksak. På så sätt skulle han framstå mer som ett livs levande barn. Och därmed bli mer mänsklig och lättare för betraktaren att knyta an till. Steglitsen har alltså en funktion att humanisera Jesus.

Friedman fann en språklig lustighet som stärker steglitsens orsak som ständig sidekick till Jesusbarnet. I ett litet antal målningar förekommer fågeln i närheten av en bokrulle eller papperslapp med bibliska ord. Friedmann menar att bokrullen till viss del kan ha haft liknande funktion som steglitsen kom att få. I tidiga målningar gjorda i Italien under bysantinskt inflytande håller lille Jesus en liten bokrulle och Friedman tycker sig se att de allra tidigaste steglitserna faktiskt är synnerligen cylindriska i sin form, som vore de bokrullar.

Friedmanns förklaring är lustig, men så skarp att den inte går att avfärda. Det italienska ordet för bokrulle, cartellino, är nästan exakt samma som italienskans ord för steglits, cardellino. Konstnärerna måste ha varit medvetna om detta och funnit nöje i associationen. En bokrulle med ett budskap – en fågel med ett budskap, blir två flugor i en smäll!

VI SKA OCKSÅ konstatera att steglitsen är en vacker fågel, lätt att känna igen. Därtill bör den ha varit välkänd för både stadsbor

Porträtt av Albert and Nicolaas Rubens (beskuren), cirka 1626–1627, av Peter Paul Rubens.

och lantbor vilket ytterligare förklarar dess närvaro även i konsten.

Slutligen kan vi fastställa att ett motiv i en äldre bild av denna typ rymmer fascinerande innebörder. En mängd betydelser och tolkningar är knutna till tingen och gestalterna. Det är en fascinerande resa att som nutidsmänniska försöka bena ut hur de egentligen tänkte, upplevde och tolkade världen de levde i och världen bortom detta. Och hur ett konkret motiv som en steglits kan bära så många betydelser i sin lilla kropp. 4